

студентів формуватимуться адекватні оцінні судження, засвоюватимуться суспільно значимі морально-етичні норми і цінності, набуватимуть в свідомості студента особистісного змісту.

Невичерпні можливості у формуванні готовності особистості студента до виконання соціально відповідальної діяльності має педагогічна практика, оскільки саме в процесі самостійної діяльності активно формуються морально-етичні норми майбутнього фахівця. Педагогічна практика дає можливість кожному перевірити власну готовність до виконання функціональних обов'язків вчителя, рівень професійної компетентності, проявити рівень сформованості відповідальної поведінки, визначити недоліки та намітити шляхи професійного самоудосконалення. Ще одним досить важливим компонентом моделі формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя є позааудиторна робота, яка включає в себе цілу систему форм та методів роботи: педагогічний клуб «Пошук», науково-теоретичні та науково-практичні конференції, зустрічі з вчителями-практиками, усні журнали, ділові ігри, тренінгові програми, круглі столи та ін.

Впевнені, що вивчення, аналіз, систематизація та узагальнення джерельної бази змісту теоретичної спадщини В.О.Сухомлинського стане потужним джерелом для творчого використання у процесі вирішення досліджуваної нами проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога. – К. – Львів, 2002.
2. Кузнецова В.С., Морозова В.С. Формирование социальной ответственности у студентов педагогического вуза //Советская педагогика, 1983. – № 5. – С. 93-96.
3. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей. – Л.: 1981.
4. Куликовский С.В. Формирование социально-политической ответственности личности. – Автореф. дис. ... – К., 1989.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983.
6. Радул В.В. Соціальна зрілість молодого вчителя. – К.:Вища школа, 1977.
7. Савчин М.В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини. // Педагогіка і психологія. – 1994. №4.
8. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности.–Свердловск, 1986.
9. Сидорова Т.Н. Особенности социальной ответственности у старшеклассников. // Вопросы психологи. – 1987. – № 5. – С.56-62.
10. Сухомлинський В.О.Сто порал учителів //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.2. –К.: 1976. – С.419-654.
11. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5. –К.: 1977. – С.108-122.
12. Сухомлинський В.О. Учитель і діти //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5. – К.: 1977. – С.195-203.
13. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Рад. школа, 1986.
14. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. – К.: Радянська школа, 1987.
15. Сухомлинський В.О. На нашій совісті – людина //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5. –К.: 1977. – С. 203-217.
16. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К.: Радянська школа. 1987.

УДК 37.015.3

Р.В. Куліш

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО РОЛЬ САМОВИХОВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті розкриваються погляди В.О.Сухомлинського на природу професійного покликання вчителя, особливості усвідомлення ним специфіки своєї нервової системи і

педагогічного мовлення. Даються деякі рекомендації відносно покращення професійного самовиховання педагога.

This article deals with V.O.Sukhomlinsky's points of views on professional teacher's opinion. It reveals peculiarities of teacher's nervous system. Recommendations are given for improvement of professional upbringing of a teacher.

В.О.Сухомлинський на багатому досвіді своєї роботи в школі глибоко розкрив специфічні властивості професії вчителя. Він писав: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною; об'єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість... Однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об'єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, завжди новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставити [5: 420-421].

Кожна діяльність вимагає від працівника нервового напруження, але робота вчителя – це щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил. «Вміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найбільш необхідних умінь, від якого залежать і успіх діяльності педагога, і його здоров'я [5: 426].

Наш багаторічний досвід викладання психології в Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, психологічної служби в школі показує, що однією із вагомих причин, що негативно впливають на продуктивність праці та творчу активність, є недостатній рівень працездатності вчителів, зумовлений нервовим виснаженням. На індивідуальних психологічних консультаціях багато вчителів не тільки сорока восьми – шістдесяти років, але і значно молодших (тридцять – сорок п'ять скаржаться на поганий настрій, емоційну збудливість, переважно, головний біль пригніченість, тривожність, безсоння, невпевненість, занепокоєння, небажання вранці іти в школу і навіть агресивність. («На кожному уроці я дуже нервуюсь. Багато учнів не прагнуть до знань, а хочуть мати високі бали». «Сьогодні одна учениця (9 кл.) вела себе на уроці так зухвало, що я не витримала, вийшла з класу за хвилини 20 до кінця уроку», «Педагогічна робота передбачає виконання багатьох справ з дітьми, їх батьками, треба ще займатися самоосвітою, своєю сім'єю. Мені дуже важко все це охопити». «Робота вчителя, мабуть, не для моєї нервової системи. Буду підшукувати собі іншу»).

На нашу думку, таке, викликаюче тривогу, явище зумовлене, як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами.

Об'єктивні причини:

- низький рівень матеріального забезпечення вчителів, принижуюча людську гідність заробітна плата, набагато менша рівня прожиткового мінімуму. Тому вчитель не має можливості проводити щорічні оздоровчі курси лікування у водолікарнях, санаторіях, курортах, належного харчування з метою підтримки свого організму, зокрема, нервової системи в активному, бадьорому продуктивному стані;
- у багатьох сучасних сім'ях формується нездорова атмосфера недовіри до освіти, до школи. На психологічних консультаціях деякі учні відверто кажуть, що в наш час освіта нічого не варта, багато спеціалістів із вищою освітою працюють на некваліфікованій роботі, безробітні, чи виїжджають працювати за кордон, «були б гроші, а інститут знайдеться» та ін.;
- статистика свідчить, що перехід до ринкової системи хворобливо відобразився на сім'ї як першому виховному інституті: падіння моральних цінностей сім'ї, збільшення числа асоціальних сімей, конфлікти між дітьми і батьками, між чоловіком і жінкою; більше 70% українських жінок зазнають тієї чи іншої форми знущання в сім'ї. Педагогічна занедбаність багатьох дітей ще до школи, їх

невихованість негативно впливає на психологічний клімат класу і, відповідно, на психічний стан вчителя.

Суб'єктивні причини:

- відсутність у значної кількості вчителів покликання до професії педагога, справжньої любові до дитини.

В.О.Сухомлинський був переконаний у тому, що у вчителя повинно бути особливе сприйняття і розуміння дитини: «Кожний, хто вирішує присвятити своє життя вихованню дитини, має бути терплячим до дитячих слабкостей... Якщо у вас викликає досаду й серцебиття кожна дитяча витівка, якщо вам здається: ось вони, діти вже дійшли до краю, ось треба робити щось таке надзвичайне, вживати якихось «пожежних» заходів – сім раз зважте, чи бути вам педагогом» [5, с 423].

Вчителі, які брали участь в анкетуванні з проблеми «Мій вибір педагогічної професії», на питання «Чому Ви обрали професію педагога?», називали різноманітні мотиви вибору професії, але вони зводяться в основному до любові до предмету і впливу особистості вчителя. («Мені дуже подобалась історія як наука. Крім того, я з великим задоволенням читала історичні романи». «Я навчався в класі з поглибленим вивченням математики, у мене завжди були хороші оцінки з цього предмета, тому я поступив на фізмат педінституту». «Наша вчителька української мови дуже цікаво проводила уроки, організовувала вечорниці. Я з захопленням відвідувала її заняття, тому вирішила стати вчителем української мови»).

Тільки 31% опитуваних учителів свій вибір професії мотивували любов'ю до дітей, бажанням спілкуватися з ними, відчувати радість їх успіхів. («Я дуже люблю дітей, вони приходять до школи такими маленькими, невміючими, з довірливими оченятами». «Я ще з середніх класів мріяла стати вчителем. Мені дуже подобається спілкуватися з дітьми і на уроках, і на класних годинах, чи коли йдемо в театр, на екскурсію». «Не кожен може бути справжнім вчителем, а тільки той, у кого дійсно добре серце і любов до дитини»).

Якщо вчитель не розуміє дитячої психології і в нього немає глибокого переконання, що кожна дитина при правильному вихованні в школі і сім'ї може вирости прекрасною людиною, якщо помилки учнів, їх веселощі на перервах викликають роздратування, якщо в учителя немає радісного задоволення своєю роботою, то в нього ще в молоді роки можуть виникати типові психосоматичні порушення: неврози, гіпертонія, вегетативно-судинна дистонія, захворювання органів травлення та ін.;

- так як уміння володіти собою – одне із найважливіших і необхідних умінь вчителя, то професійне самопізнання і самовиховання потрібно починати, перш за все, із виявлення індивідуальних особливостей вищої нервової діяльності.

Відомо, що основні нервові процеси збудження і гальмування мають такі властивості, як сила, урівноваженість, рухливість, комбінація яких утворює тип вищої нервової діяльності.

Сила нервових процесів зумовлює працездатність нервових клітин мозку. Існує багато методик діагностики цієї та інших властивостей нервової системи. Розглянемо одну з них.

I. Для визначення сили нервових процесів за п'ятибальною системою оцінюються такі якості: 1) працездатність; 2) енергійність; 3) рішучість; 4) активність; 5) цілеспрямованість; 6) хоробрість; 7) добрий апетит; 8) глибина сну; 9) наполегливість; 10) витримка.

Максимальна кількість балів – 50. Підраховується середній (кількість набраних балів поділити на 10). Якщо середній бал перевищує 3,5, то це означає, що тип нервової системи сильний, менше 3,5 – слабкий.

Діагностика такого ж типу і двох інших властивостей нервових процесів.

II. Урівноваженість нервових процесів характеризується відповідністю сили збудження силі гальмування. Якщо за силою процеси рівні, то тип людини урівноважений, якщо ні – то неурівноважений (збудливий чи гальмівний).

Оцінюються прояви таких якостей: 1) сміливість; 2) ініціативність; 3) схильність до ризику; 4) схильність «викладатися» на роботі; 5) непокірливість; 6) гарячкуватість;

7) готовність іти назустріч труднощам; 8) впевненість у собі; 9) внутрішня зібраність; 10) добрий настрій.

III. Рухливість нервових процесів можна виявити за такими показниками: 1) швидкість переходу від діяльності до спокою; 2) схильність до різноманітності виконання однієї і тієї ж справи; 3) незлопам'ятність; 4) швидкість відходу до сну; 5) збудливість; 6) нетерплячість; 7) швидкість переходу від однієї діяльності до іншої; 8) швидкість реакції; 9) винахідливість; 10) кмітливість.

Російський фізіолог І.Павлов у своїх дослідженнях показав, що особливості вищої нервової діяльності впливають тим чи іншим чином на особистість. Наприклад, люди з сильною нервовою системою енергійні, наполегливі, витримані, збудливі, більш схильні до лідерства, ініціативності, агресивності; у дітей з інертною нервовою системою знання та уміння засвоюються більш важче.

Психологічні спостереження і життєва практика показують, що надмірна збудливість при слабкому гальмуванні погані там, де потрібне сильне нервове напруження, тому людина такого типу схильна до несподіваних зривів. Їй потрібна більш спокійна робота. Надмірне гальмування має негативні наслідки там, де потрібний швидкий темп зміни діяльності. На багатому матеріалі експериментального дослідження і спостереження психологів виявлені такі позитивні та негативні характеристики типів темпераменту.

1. Холерик. Позитивні якості: наполегливість, енергійність, працездатність, цілеспрямованість, рішучість. Негативні: впертість, нестриманість, нетерплячість, схильність до різких змін настрою, агресивності.

2. Сангвінік. Позитивні якості: життєрадісність, швидко включається в новий вид діяльності, комунікабельність, легко переживає невдачі і неприємності, працездатний, легко пристосовується до різних обставин. Негативні: схильність до переоцінки своєї особистості, мінливість інтересів, легковажність, недооцінка труднощів.

3. Флегматик. Позитивні риси: спокійний, терплячий, послідовний у справах, обережний, розсудливий, любить порядок, уміє чекати. Негативні: повільно включається в діяльність і переключається на її інший вид, важко пристосовується до нових обставин, слабо виражені емоції, міміка; мовчазність.

4. Меланхолік. Позитивні якості: висока чутливість, терплячість, чуйність, емпатія. Негативні: швидко втомлюється, мала працездатність, невпевненість, важко встановлює контакти з новими людьми, відчуває пригніченість і розгубленість при невдачах.

Учителем може стати людина будь-якого типу темпераменту, але при цьому треба знати сильні і слабкі сторони своїх індивідуальних особливостей і в процесі професійного самовиховання ставити завдання використання кращих властивостей і подолання негативних. (Наприклад, підвищити працездатність меланхоліка, розвивати об'єктивну самооцінку; зменшити нетерплячість, нестриманість холерика, переборювати у нього впертість, поспішність; підвищити темп діяльності флегматика, розвивати у нього комунікабельність, гнучкість мислення; розвивати об'єктивну самооцінку і глибокі інтереси у сангвініка.

Основний шлях пристосування темпераменту до педагогічної діяльності, як рекомендують психологи, – виробка індивідуального стилю, творчого почерку вчителя.

У професійній діяльності вчителя провідне місце посідає педагогічне мовлення як інструмент передачі інформації, засіб спілкування та виховного впливу.

В.О.Сухомлинський, характеризуючи педагогічні уміння, надавав великого значення умінню вчителя володіти словом: «В руках вихователя слово такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора, як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність [6: 160].

Досвід спілкування В.О.Сухомлинського з учнями, вчителями, батьками показує велику, силу слова вчителя в моральному вихованні: «Слово вчителя – як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити. Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця... Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями... Особистість вчителя розкривається перед учнем в єдності слова і поведінки. Учитель в слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованця. Головне, що визначає ефективність слова вчителя, – його чесність. Учні дуже тонко відчують правдивість слова, чутливо відгукуються на нього. Ще тонше відчують учні неправдиве, лицемерне слово» [6: 321-322].

У системі освіти вчителя виникло протиріччя: з однієї сторони – слово – найнеобхідніший інструмент його праці, а з другої – сучасні програми педуніверситетів не передбачають формування у студентів досконалої культури і техніки мовлення (за виключенням програм філологічних факультетів).

І хоча на перших курсах усіх факультетів читається предмет «Ділова українська мова», практичним заняттям з питань оволодіння своїм голосом відводиться мізерна кількість часу. Тому багато вчителів (особливо молодих), не знаючи індивідуальних особливостей сили, висоти, тембру, звучності, співучості, виразності свого голосу, напружують його, і тоді появляється сиплуватість, хрипота, крикливість, швидкий темп, неправильне відтворення звуків, напруження лобних м'язів і навіть набухання вен на шиї, а звідси і швидка втомленість всього організму.

Для того, щоб учитель міг зберігати працездатність, енергійність і задоволення своєю працею, в процесі професійного самовиховання йому потрібно ставити перед собою важливе завдання – пізнання особливостей свого педагогічного мовлення.

Члени авторського колективу [4] І.А.Зязюн, М.Т.Безкишкіна, Т.І.Гавакова, Г.Ф.Денисовець, а також учений С.Б.Єлканов розробили ефективні прийоми роботи вчителя над своїм голосом: подолання надмірно швидкого темпу мовлення, виховання культури дихання; покращення дикції.

Крім цих умінь, у вчителя повинна формуватися потреба у розвитку словникового запасу удосконалення грамотності, логічності, емоційності, виразності мовлення.

В.О.Сухомлинський, оцінюючи роль учителя у вихованні громадянина, писав, що вчитель повинен бути для дітей Апостолом Правди і Науки. А для цього держава, керівники освіти мають створювати сприятливі умови для праці вчителя, серед яких найважливішими, на нашу думку, можуть бути такі:

- оскільки у двадцять першому столітті провідними факторами соціально-економічного прогресу стають інтелектуальні ресурси країн, новітні технології, то керівники нашої держави, дбаючи про її розквіт повинні в найближчий період вирішити проблему достойного матеріального забезпечення вчителя, а відповідно і хорошого стану його здоров'я;
- здійснювати підготовку учнів середніх класів до педагогічної діяльності не тільки в ліцеї «Педагог», а й в кожній школі, створюючи постійнодіючі гуртки «Юний педагог», факультативні курси;
- психологічні дослідження вчених, аналіз нашої психологічної служби в школі показує, що дійсна адаптація молодих спеціалістів до педагогічної діяльності триває не менше двох-трьох років.
- незважаючи на те, що вчитель міг обрати свою професію не за покликанням, а за якимись іншими мотивами, він може досягти педагогічної майстерності.

А.С.Макаренко, підкреслюючи значення природної обдарованості, пояснював вчителям і на своєму досвіді доказав, що наполеглива і систематична робота над собою може принести значні успіхи кожному вчителю. Він писав: «Я не обладаю педагогическим талантом и пришёл в педагогику случайно, без всякого на то призвания. Отец мой маляр. Он сказал мне: будешь учителем. Рассуждать не приходилось. И я стал учителем. И очень

долгое время чувствовал, что у меня плохо идёт, неважный я был учитель. И воспитатель был неважный. Но я научился. Я сделался мастером своего дела» [3: 490].

- розпочинати роботу над професійним самовихованням вчителів треба ще з перших курсів навчання в університеті, тому в програму необхідно включати такі спецкурси: «Самовдосконалення особистості студента», «Педагогічне спілкування», «Культура мовлення вчителя», «Здоров'я і працездатність вчителя» та ін.
- в інституті післядипломної педагогічної освіти ввести викладання нової наукової дисципліни «Професійне самовиховання вчителя» і при атестації вчителя враховувати результати його самовдосконалення.

Учитель створює найголовніше багатство – особистість громадянина, моральні та інтелектуальні цінності нашої країни, тому він заслуговує як поваги, так і підтримки зі сторони держави, керівників освіти, психологічної служби школи, батьків учнів.

Подальша наша робота буде спрямована на розробку методичних рекомендацій з проблеми самовиховання для студентів – майбутніх педагогів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Елканов С.Б. Профессиональное самовоспитание учителя. – М.: Просвещение, 1986.
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1988.
3. Макаренко А.С. Соч. в 7-и томах. – Т. IV. – М., 1957.
4. Основы педагогического мастерства (под ред. проф. И.А.Зязюна). – К.: Вища школа, 1987.
5. Сухомлинський В.О. Вибр. тв. В 5-и томах. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1977.
6. Сухомлинський В.О. Вибр. тв. В 5-и томах. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1977.

УДК 378

В.В. Мелешко

ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито проблема занурення педагогічних ідей В.О. Сухомлинського в діяльність сучасної школи, обґрунтовані особливості професійних якостей вчителя, його ролі в сільській школі, акцентована увага на основних вимогах до особистості вчителя та його підготовленості до роботи у сільській школі.

The article revealed the problem of immersion teaching ideas VO Suhomlinskiego activity in the modern school features professional sound quality teacher, his role in the rural school, accentuated attention to the basic requirements for the individual teacher and his training to work in rural schools.

Динамічні процеси, які відбуваються в суспільному житті, значною мірою охоплюють й сферу освіти, створюють реальні передумови для здійснення інноваційних перетворень, активізують творчих керівників шкіл, педагогів, громадський актив сільських населених пунктів до пошуку шляхів модернізації й оновлення навчального закладу відповідно до бажаного задуму з урахуванням інтересів і потреб учнів та батьків як замовників та споживачів освітніх послуг.

Загальноосвітні заклади мають особливий статус у сільській місцевості, адже вони виступають визначальним чинником політичної, духовної, культурної життєдіяльності суспільства, формують і виховують людину як особистість, громадянина своєї країни.

Сільські школи є запорукою відродження українського села, і цей аргумент має враховуватися у розробленні навчальних програм вищих навчальних закладів, де